

15. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. – К.: Видавничий центр “Київський університет”. 1999. – 301 с.
16. Федатов Л.Н. Соціологія масової комунікації. – К.: Наукова думка, 2003. – 289 с.
17. Фрумкіна Р.М. Психолінгвістика. – М.: Academia, 2001. – 320 с.
18. Худолій А.О. Динаміка функціональних змін у мові американської публіцистики кінця ХХ – початку ХХІ століття: Дис. канд. філол. наук: 10.02.04. – К. 2004. – 278 с.
19. Brown G., Yule G. Discourse Analysis. – Cambridge: MIT Press, 1983. – 311 p.
20. Geis M.L. The Language Of Politics. – N.Y.: Springer Verl, 1987. – 189 p.

Попадюк О.В.

*Національний університет “Острозька академія”
Науковий керівник – к. філол. н., доц. Коцюк Л.М.*

Особливості критичного дискурс-аналізу наукового тексту

Постановка проблеми. Поняття дискурсу є одним із основних понять сучасної прагматичної лінгвістики та лінгвістики тексту. Сучасні уявлення про дискурс віддзеркалюють увесь хід лінгвістичної науки. У першій половині ХХ ст. мовознавство протягом досить тривалого періоду було зосереджене на вивченні однієї з двох діалектично зв'язаних сторін мови - мовної системи, але, починаючи з другої половини 60-х рр., центр уваги лінгвістів переноситься на іншу сторону цієї діалектичної єдності - мовленнєву діяльність та її продукт – дискурс, формальні характеристики якого були виявлені у 1952 р. З.Херрісом. Цей складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища має довгу і багату історію свого розвитку, проте як термін в лінгвістиці з'явився лише у 50-х роках. ХХ ст. Термін “дискурс” увів у використання Ю. Хабермас для позначення “виду мовленнєвої комунікації, що пропонує раціональний критичний розгляд цінностей, норм та правил, які знаходяться у соціальному житті” [4].

Беручи до уваги вік дискурсу, що є не дуже довгим з точки зору лінгвістичної науки, і незважаючи на те, що вивченням даного поняття займалась невелика кількість науковців, на сучасному етапі дослідження проблеми породження та функціонування дискурсу виступає одним з провідних напрямів світової лінгвістики. Сфера вживання терміну “дискурс” стає надзвичайно широкою, а дискурсивний аналіз текстів все частіше застосовується науковцями, що і визначає **актуальність** даної роботи.

Мета роботи полягає у дослідженні поняття “дискурс”, його походження та розвитку, а також у визначенні особливостей критичного дискурс-аналізу. Для виконання поставленої мети ми визначили такі **завдання**:

1. Дати визначення поняття “дискурс”, простежити його походження та розвиток, описати властивості дискурсу в теорії комунікативного акту та вивчити наявні комунікативно зумовлені компоненти дискурсу;
2. Визначити різницю між поняттями “дискурс” та “текст”;
3. Порівняти методи проведення критичного аналізу та критичного дискурс-аналізу наукового тексту.

Об'єкт дослідження – перший розділ “Природа систем” та четвертий розділ “Сприйняття, пам'ять та пізнання” наукового посібника “Системи сучасної психології” Данієля В. Робінсона.

Предметом дослідження є критичний дискурс-аналіз наукового тексту.

При написанні роботи були використані праці Н.Д.Арутюнової, Т. ван Дейка, О.Т.Ішмуратова, В.В.Красних, Дж.Кресс, Г.Г.Почепцова та Р.Ходжа, що у своїх працях висвітлювали різні аспекти проблеми дослідження та функціонування дискурсу.

Аналізуючи підходи до вивчення поняття “дискурс” вітчизняними та зарубіжними науковцями, ми можемо зробити висновок: хоча теорія дискурсу вже опрацьовується з 50-х років. ХХ ст., загально визнаного підходу та універсального визначення поняття “дискурс” ще досі не існує. Дискурс розглядається з точки зору найрізноманітніших аспектів: і як комунікативний процес, і як текст, і як система, і як комунікативна подія. Але, не дивлячись на те, що всі ці підходи базуються на різноманітних рисах та характеристиках, вони не виключають одне одного. Тому, на базі отриманої інформації ми вважаємо за доцільне спробувати дати узагальнене визначення дискурсу. Дискурс – це комунікативна подія, що обумовлюється взаємозв'язком між мовцем та слухачем і передбачається мовленнєвою поведінкою останніх.

Знайомство з науковими текстами дає можливість виділити типи адресата: спеціаліст у вузькій

області дисциплінарного знання (тексти вузькоспеціалізованого характеру); спеціаліст широкого профілю; масовий читач (науково-популярні тексти). Рольові відносини, які задаються і водночас формуються у процесі наукової комунікації, визначаються нами, перш за все, за типом адресата.

Функція комуніканта передбачає, що адресат декодує повідомлення на тих умовах і з тою ж метою, які є інтенційно задані адресантом цього повідомлення й визначаються даним типом дискурсу. На нашу думку, читацька аудиторія в науковій комунікації є досить однорідною, бо інтенційно заданими реципієнтами наукових дискурсів є люди, які володіють науковими спеціалізованими знаннями, що об'єднують всіх отримувачів повідомлення у певну спільність професійно параметризованих комунікантів, до якої входить і сам відправник повідомлення.

Враховуючи спосіб текстової актуалізації, засоби, що вказують на характер передбачуваної аудиторії аналізованого тексту, можна поділити на експліцитні (прямі та непрямі) та імпліцитні. Характеристику наукового дискурсу ми проводимо на основі першого розділу *The Nature of Systems* критичного нарису Данієля Робінсона *Systems of Modern Psychology* [10].

Розглянемо спочатку перший тип маркерів – **експліцитні**. До прямих експліцитних маркерів адресованості належать **безпосередні звертання** до читача (*Let us expand the experiment to include flashes of light that vary in wavelength* [10, с. 14]) та **авторські відступи**:

When we consult the man in the street – that stage-prop in every metaphysical argument – he is confident that he knows what “systems” means, but he just can’t find words to express his knowledge. Rather, he offers examples... [10, с. 1].

Матеріали нашого дослідження свідчать про те, що вказування на передбачуваного адресата наукового повідомлення досить часто міститься в передмові: це або молоді вчені, або вчені суміжних спеціальностей, або досить вузьке коло спеціалістів у даній галузі наукових знань:

To those who were careful and kind enough to submit this appraisal, I offer the present volume as, in part, a postscript to the other one [10, с. xii] – дане вказування на передбачуваного адресата міститься у передмові – це спеціаліст широкого профілю.

Окрім прямих експліцитних маркерів існують і непрямі. **Цитати** та **посилання** допомагають адресату співставити власне дослідження, власний досвід роботи у галузі наукових знань із попередніми дослідженнями. І цитати, і посилання передбачають, що отримувач повідомлення із пасивного реципієнта перетворюється на активного діяча. Виходячи за межі запропонованого повідомлення в дисциплінарну комунікацію, адресант залучає (хоча б і подумки) текст-першоджерело і співставляє його з інкорпорованим текстом, у результаті чого адресат іноді приходить до висновків, які не витікають безпосередньо із самого повідомлення.

Having accepted psychology as a natural science, he [William James] noted that this does not guarantee an easy future:

It means just in reverse; it means a psychology particularly fragile, and into which the waters of metaphysical criticism leak at every joint... [10, с. 6]

Оскільки усі наукові тексти призначені, перш за все, спеціалістам із широкою базою наукових знань, то і їх характерною ознакою є використання термінів, які стосуються обраної галузі наук, специфічних **аббревіатур**: *system* [10, с. 1], *discipline* [10, с. 3], *status quo* [10, с. 5], *methodology* [10, с. 8], *purely descriptive* [10, с. 13], *ipso facto* [10, с. 13].

Іноді зустрічаються **антропоніми**, в основному **імена відомих науковців**, які зробили свій вагомий внесок у становлення та розвиток тієї галузі науки, у межах якої відбувається комунікація *Empedocles, Parmenides* [10, с. 2], *Socrates, Duhem-Quine* [10, с. 4], *William James* [10, с. 5], *Aristotle* [10, с. 7], *etc*, та **номенклатурна лексика** – як правило, назви закладів, де проводились дослідження чи їх апробація (*the Joint Nuclear Research Institute, the National Aeronautics and Space administration*) [9, с. 48]. Іншим поширеним засобом вираження адресованості є **таблиці**, які виконують роль пояснення, конкретизації чи узагальнення інформації загального тексту, **графіки**, **функції**, **діаграми**, **формули** та інші графічно-схематичні засоби: $D = f(I)$, $D = f(I; L)$ [10, с. 14-15]. Мовним відображенням різних етапів наукового пізнання є **протиставно-порівняльні звороти**, наприклад:

The claim is tantamount to declaring that no science, no matter how developed, can in and of itself provide a complete explanation of everything [10, с. 8].

Необхідність аргументувати висловлювання й полегшувати адресату розуміння шляхом чіткого поділу дискурсу приводить до широкого використання **паралельних конструкцій**, наприклад:

One does not describe everything, but only certain things; and one does not offer just any sort of description, but descriptions of a specified kind... [10, с. 13].

Згідно з матеріалами нашого дослідження, не рідкістю для наукового дискурсу є вживання

питальних речень, які завжди є орієнтованими на адресата, в іншому випадку вони втрачають будь-який зміст. Їх мета – створити проблемну ситуацію, акцентувавши увагу на конкретному моменті та втягнути адресата в науковий диспут. Наприклад:

What, after all, is the common conceptual thread running through “systems of government”, “transportation systems”, and “the Bell Telephone System”? [10, с. 1].

Характерним є широке використання **пасивних конструкцій** (*chapter will be addressed* [10, с. 1], *this will be discussed* [10, с. 4], *dilemma can be found* [10, с. 11]) та **безособових речень** (*It appears...*[10, с. 8], *It is also worth noting...*[10, с. 13], *It is true...*[10, с. 17]). Разом із тим, існує тенденція до побудови авторської мови у **першій особі множини** (*we know* [10, с. 3], *we acknowledge the existence of things* [10, с. 3], *we cannot know directly* [10, с. 3], *we discover* [10, с. 15], *we move beyond the established sciences...*[10, с. 16], *etc*). “Ми” має подвійне значення. По-перше, автор підкреслює, що запропонований підхід, проведений експеримент, результати дослідження тощо створені співдружністю великого колективу учених, і, по-друге, лекторське “ми” втягує адресата у процес роздумів та доказів.

Ми також виявили широке застосування **емфатичних конструкцій**, які використовуються для привернення уваги читача та виділення думки. Застосування таких конструкцій не вважається характерною рисою наукового дискурсу: *“What it can and must provide is a scientific explanation...”* [10, с. 8]; *“What is at the heart of it is nothing less than Aristotle’s arguments for trilog, but now in modern dress”* [10, с. 8].

Звернімося до наступного типу маркерів, так званих **імпліцитних засобів вираження**. Вони вказують на “точки контакту” адресата та адресанта і створюють у дискурсі “проблемні ситуації” [5, с. 27], які спрямовані на активізацію мовної і комунікативної компетенції адресата, його вміння переструктуризувати і/або перефокусувати свої фонові знання у зв’язку з текстом, що інтерпретується. Серед сигналів адресованості до даної групи засобів взагалі належать: **алюзії, мовленнєві аналогії, обігрування ідіоматики, гра слів**.

Вказані імпліцитні засоби використовуються в наукових дискурсах, бо останні мають прагнути не лише до точності та простоти, але й до емоційного впливу на адресата. Проте застосування цього типу маркерів експресивності є обмеженим і носить допоміжний характер.

У даній роботі ми дослідили особливості, методи та етапи дискурс-аналізу. Як бачимо, на відміну від критичного аналізу тексту, який зосереджується на суто мовних аспектах побутування тексту, аналіз дискурсу передбачає перенесення акцентів із формально-лінгвістичних характеристик дискурсу на позалінгвальні чинники його породження в тому чи іншому комунікативному середовищі, за тих чи інших обставин комунікації як соціальної дії.

Здійснюючи дискурс-аналіз, у першу чергу потрібно визначити жанр. Оскільки під поняттям “жанр” розуміють історично сформований тип чи стиль літератури, що синтезує характерні особливості змісту та форми [8, с. 137], то розділ “Сприйняття, пам’ять та пізнання” належить, як визначив сам автор, до критичного нарису. Критичний нарис – це коротка доповідь, в якій вказані лише головні характеристики явища, яке описується [8, с. 214].

Для отримання повної картини, критичний дискурс-аналіз охоплює характеристику таких елементів, як структура, наочність, планування, припущення, встановлення агентів – рушіїв дії. Проаналізувавши тематичний аспект речень, ми дійшли висновку, що головним агентом є сам автор та науковці, які підтримують його сприйняття запропонованих понять. Це можна побачити на прикладі речень, написаних від першої особи множини “we”: *“As we shall see, the latter turns out to be knowledge of rules governing the permissible relation upon things”* [10, с. 144].

Що є нехарактерним для наукового дискурсу, але використовується у даному висловлюванні і вказує на головного агента дії, тобто автора, його власний внесок у дослідження даної теми, – то це використання першої особи однини та присвійного займенника “my”: *“The Cartesian distinction between conception and imagination is similar to the distinction I have offered between cognition and perception”* [10, с. 156]; *“I will not libel any of more influential workers in this area...”* [10, с. 161].

Також при проведенні дискурс-аналізу увага звертається на значення (приховане, додаткове) слів, стиль написання та модальність.

Отже, для отримання цілісної картини дискурсивного аналізу було проведено аналіз четвертого розділу “Сприйняття, пам’ять та пізнання” критичного нарису Данієля Робінсона “Системи сучасної психології”. Робота відбувалася поетапно та структуровано, тобто спочатку відбулося загальне прочитання тексту, потім – вдумливе читання речень із їх подальшим критичним аналізом. Здійснення такого аналізу допомогло підтвердити характерні риси наукового дискурсу, а також стильові

особливості наукового тексту, такі як визначення жанру, структури, стилю написання, тощо.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – №4. – 356-357 с.
2. Белл Т. Роджер. Социолінгвістика // Цели, методы и проблемы. / Под ред. А.Д.Швейцера. – М.: Международные отн., 1980. – 318 с.
3. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата. – К.: Вища шк., 1993. – 200 с.
4. Дискурс у комунікаційних системах: [Зб. наук. ст.] / Київ, міжнар. ун-т; [Редкол.: Денисова С.П. (головн. ред.) та ін.]. – Київ, 2004. – 344 с.
5. Комисаров В.Н., Коралова А.Л. Практикум по переводу с английского языка на русский / Учеб. пособие для ин-тов и фак-тов ин. яз. – М.: Высш. шк., 1990. – 127 с.
6. Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. – Свердловск: Изд-во Урал. ГУ, 1990. – 624 с.
7. Славгородская Л.В. О функции адресата в научной прозе // Лингвостилистические особенности научного текста. – М.: Наука, 1981. – с. 93-102.
8. Тураева З. Я. Лингвистика текста. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
9. Erickson John Greenhouse Earth: Tomorrow's Disaster Today. – Washington: Tab Books, 1990. – 167 p.

Список джерел фактичного матеріалу

10. Robinson N. Daniel Systems of Modern Psychology. – Columbia University Press, New York, 1979. – p. 323.
11. Rydник V. ABC's of quantum Mechanics. – М.: Mir Publishers, 1978. – p. 271.

Постосва Т.М.

*Рівненський державний гуманітарний університет
Науковий керівник – к. філол. н., доц. Мандрик Н.В.*

Розширення словникового запасу учнів загальноосвітніх навчальних закладів

Прогресивні тенденції розвитку суспільства, що супроводять розбудову України як незалежної європейської держави, обумовлюють соціальне замовлення на всебічно розвинену, духовно багату, самобутню особистість, людину з високим рівнем комунікативної компетентності, що передбачається Національною доктриною розвитку освіти України у ХХІ столітті та стандартом мовної освіти.

Як зазначають автори нової концепції навчання державної мови в школах України, цей процес ще не відповідає сучасним вимогам, потребує модернізації. Незадовільним є і рівень володіння мовою як засобом спілкування, пізнання й впливу. Потрібно посилити вивчення мовлення в різних формах, видах і жанрах, роботу над формуванням культури спілкування, пов'язаної з пізнавальною, етикетною, регулятивною, ціннісно-орієнтаційною функціями мови.

Робота над підвищенням культури мовлення, формування основних мовленнєвих умінь і навичок неможливі без збагачення словникового запасу учнів, у тому числі комунікативно значущою етнокультурознавчою лексикою. Збагачення словникового запасу є одним із завдань шкільного курсу української мови та напрямом роботи з розвитку мовлення.

Показниками досконалого мовлення є достатній обсяг активного словника, різноманітність використовуваних у мовленні граматичних форм і конструкцій, умінь вибирати з-поміж мовних засобів ті, що відповідають ситуативному мовленню. Особлива роль у цьому належить роботі над функціональним аспектом вивчення лексикології і фразеології.

Поняття “розширення словникового запасу учнів”, “забезпечення активного словника” і “словникова робота” розглядаються на сучасному етапі як терміни-синоніми. Так, словниково-довідники з методики викладання української мови дають наступне визначення: словникова робота в школі (розширення активного словника) – складова методики, що охоплює засвоєння учнями нових слів, різних їх значень і відтінків значень, емоційно-експресивних забарвлень, сфери уживання, їхню багатозначність і переносні значення, вивчення синонімів, антонімів, паронімів, активізацію словника, очищення словника від діалектних, просторічних слів, жаргонізмів, сленгу.

Робота над збагаченням словникового запасу школярів проводиться на уроках вивчення лексикології та на уроках розвитку зв'язного мовлення для підготовки до створення власних